

BÉRES NORBERT

A Csigolya fiú esete Pató Sárival

(Petőfi Sándor: *A fakó leány és a pej legény*)*

A Petőfiről szóló biográfiai leírások, az eszme-, stílus- és/vagy társadalomtörténeti szempontú kutatások, a poétikai elemzések végeláthatatlan sora egyértelművé teszi, hogy életműve a kezdetek óta a magyar irodalomtörténeti érdeklődés centrumában van.¹ Mégis, mindmáig észlelhetők aránytalanságok és hiátusok az oeuvre feldolgozásában, például a kisprózai művek esetében. Martinkó András közel hatvan éve publikált kötete óta (*A prózáiró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*)² nem készült átfogó elemzés a Petőfi-novellákról (a korai kísérletekről sokáig még a szűk szakmának sem volt tudomása),³ inkább csak részkutatások foglalkoztak a 19. századi prózaepika alakulástörténetében és a Petőfi-életműben egyaránt marginális státuszú szövegekkel. Habár a közelmúltban történtek kísérletek a művek revidálására és poétikai szempontú értelmezésére, a prózáiró Petőfi változatlanul alulreprezentált a szakirodalmi diskurzusban.⁴

A negyvenes évek beszélytermését, a novellák számszerű gyarapodását, az elbeszélő prózai művek rendszerén belüli stabilizálódását⁵ tekintve alighanem magától értetődő lépésnek tűnik, hogy a sokoldalúságát gyakran deklaráló – a rendszeres publikálás gyakorlatát „üzleti műveletként” elgondoló – Petőfi a prózaepika terén is kipróbálta magát, kezdetben prózafordításaival,⁶ majd az elbeszéléstechnika különböző lehetőségeivel kísérletező regényével és elbeszéléseivel. Az értelmiségi életformát az irodalmi alkotómunkából származó haszonszerzésre (a honoráriumra) alapozó

* A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4-II-DE-7 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott pályázat szakmai támogatásával készült.

¹ Petőfi fogadtatástörténetéről lásd *Petőfi Sándor emlékezete*, szerk. MARGÓCSY István, Budapest, Osiris, 2022.

² MARTINKÓ András, *A prózáiró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*, Budapest, Akadémiai, 1965.

³ Vö. KERÉNYI Ferenc, „Ibolyák” Petőfitől = K. F., *Vörösmarty–Petőfi–Madách: Tanulmányok*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, GYURGYÁK János, SZILÁGYI Márton, Budapest, Osiris, 2022, 77–79.

⁴ Vö. ZENTAI Mária, *Az epikus Petőfi = Közgyűlési előadások*, 1998, I, szerk. GLATZ Ferenc, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1999, 39–56; KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Budapest, Osiris, 2008, passim; MARGÓCSY István, *A hóhér kötele = M. I., Petőfi-kísérletek: Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Pozsony, Kalligram, 2011, 222–230; SZILÁGYI Márton, *A magyar romantika ikercsillagai: Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Budapest, Osiris, 2021, 85–109; HANSÁGI Ágnes, *Irodalmi kommunikáció és műfajosság: A Jókai-próza narrációs eljárásai a romantikától a korai modernségig*, Budapest, Akadémiai, 2022, 250–258; CSIKÓS Gréta, *Petőfi Sándor első novellakísérletei*, *Forrás*, 2023/1, 32–44.

⁵ Vö. HANSÁGI, 157–167.

⁶ PETŐFI Sándor *próza- és drámafordításai*, kiad. SZALISZNYÓ Lilla, ZENTAI Mária, Budapest, Osiris, 2022.

Petőfi a finansiális érdektől, ám az innováció szándékától is vezéreltetve tudatosan fordult a befogadóközönség körében népszerű, ennél fogva folyamatos keresletet biztosító műformák felé. A gazdasági szempontok látható hatást gyakoroltak az életmű alakulására, mégis alaptalan egyszerű „laptölteléknek” minősíteni Petőfi novelláit, mivel azok nem csupán a közlés anyagi vonzatát szem előtt tartó írói praxis, hanem a műfaji konvenciókat, az elbeszélésmódokat, a hangnemeket tudatosan variáló, az életmű más textusaival is párbeszédbe lépő művészi kísérletezés termékei.⁷ Érdemes tehát mérlegre tenni Petőfi elbeszéléseit.

Hansági Ágnes akadémiai doktori értekezéséből készült monográfiájában a falusi történetek kontextusában foglalkozik *A fakó leány és a pej legény*⁸ című rövidprózával, Petőfi művét az úgynevezett *Dorfgeschichte* hagyományához kötve. Petőfi faluábrázolásában az ahistorikus, időtlen, topográfiaiilag lokalizálhatatlan *falu* jelenléte kevésbé hangsúlyos, az elbeszélés inkább „az emberi reakciók és az emberi viselkedés formáinak, mozgatórugóinak tematizációjában érdekelt”⁹ Szilágyi Márton utal rá, hogy *A fakó leány és a pej legény* helyszínét adó, „stilizált, egyéniségeket nem mutató, semmiféle földrajzi, térségi kontextusba nem illeszkedő, szociális értelemben nem tagolt, az ott lakók teljes körű életvitelét nem érzékeltető”¹⁰ falu a Petőfi-epika más reprezentánsaiban is feltűnik, például a *János vitéz*ben, ahol a cselekmény színterét hasonló „neutralitások” karakterizálják. Azt gondolom, hogy a Csigolya Márton és Pató Sári lakhelyeként szolgáló falu jellegadó vonásait a „tisza falu” évszázados toposzától¹¹ szándékoltan elmozduló, a szociális közeg társadalmi-lélektani anomáliáira fókuszáló jegyek mintázzák. Petőfi elbeszélése distanciát teremt a falut idealisztikusan elképzelő, az urbanizáció elidegenítő hatásaitól mentes, makulátlan entitásnak lát(tat)ó sztereotip sémától, amikor a falusi társadalom erőszakos mivoltával szembeesít. Konfliktusai korántsem olyan végletesek, mint a motivátlanságoktól, irracionálisoktól túltengő *A hóhér kötelében*, a névtelen falu felsejlő kontúrjai mégis egy hasonlóan brutális világot kereteznek. Ezt a világot az idegennel, a mássággal szemben averzióval viseltető, azt megvédező, kiközösítő egyének népesítik be, akik olyan patológiusan zárt közösséget alkotnak, ahová – az elbeszélés tanúsága szerint – a kívülállónak nem áll módjában bekerülni. A testi deformációval élők felforgatják a természet rendjét, különváltságot reprezentálnak, az ismert elrendeződések közt a kifürkészhetetlen radikalitásával fenyegetnek, amire a falu mozdíthatatlan, „elementárisan statikus”

⁷ Vö. MARGÓCSY István, *Petőfi és az irodalmi gépezet: Petőfi mint modern polgári író* = M. I., *Petőfi-kísérletek*, 52–79; SZILÁGYI, 29–31; FAZEKAS Júlia, „Vásáron vagyunk az irodalomban”: *Az 1840-es évek divatlapjainak gazdasági aspektusai*, *Studia Litteraria*, 2021/3–4, 127–135.

⁸ Életképek, I/19. szám, 1847. május 8., 597–606; I/20. szám, 1847. május 15., 629–639. Modern kiadásban: PETŐFI Sándor *összes prózai írása és levelezése*, kiad. SZALISZNYÓ Lilla, ZENTAI Mária, Budapest, Osiris, 2022, 115–136. (Az idézetek után zárójelben megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak. – B. N.)

⁹ HANSÁGI, 258.

¹⁰ SZILÁGYI, 70.

¹¹ Vö. NÉMETH Zoltán, *Falupoétikák térben és időben = A magyar falu poétikái*, szerk. KORPA Tamás, PATAKI Viktor, PORCZIO Veronika, Budapest, Fiatal Írók Szövetsége, 2018, 182.

közege csakis kirekesztéssel tud reagálni.¹² A főszereplők egész életükben az erőszaknak való kitettség állapotában vannak, és láthatóan valamifajta hitközösség megtartó/elfogadó erejére sem számíthatnak, hiszen a kiközösítőben, a csúfolódókban aligha lehet a keresztényi értékrend képviselőit felfedezni: amikor Marci kész eltekinteni az őt ért sérelmekről, és békejobbot nyújt a falu legényeinek, azok gorombán elutasítják („még kutyámnak sem kellene ilyen csodaállat, nemhogy testvéremnek”, 124.). A kiengesztelődés kísérlete kudarcos, mert az elbeszélés világában a szeretetlenség rendre felülkerekedik az elfogadáson nyugvó emberi kapcsolatokon. (Rendre, ám nem minden alkalommal, amint azt Marci és Sári történetvégi egybekelése is szemlélteti.)

Sokatmondó, hogy Petőfi milyen gyakran léptet fel epikus műveiben különc, magányos figurákat, és az ő kívülállóságuk milyen változatos módokon kap indoklást. Ebből a szempontból *A fakó leány és a pej legény* hősválasztása mintha a *János vitéz* alapszituációját gondolná újra: a marginalitásban lévő szerelmespár ábrázolása ugyanis már az elbeszélő költeményben jelentéssé, csak az ő esetüket nem szövi át a szociális és érzelmbéli okok és következmények hálózata. Ott csupán az árvaság hangsúlyozása utal hasonló kirekesztettségre: „Mostoha gyermeke vagyok én anyámnak”, „szegény árva kislány”, „szegény árvát”, „Ennek édesanyja jókor a síré lett, / Édesapja pedig vett más feleséget; / Hanem az apja is elhalt nemsokára, / Így jutott egyedül mostohaanyjára.”, „Kukorica között találtak engemet, / Úgy ruházták rám a Kukorica nevet.”, „Úgy híttak minket, hogy: a falu árvái.”¹³ Andorlaki Máté elidegenedését, több éves önkéntes száműzetését, vagy a csavargó Bolond Istóknak a származás, a kilét enigmatikus voltát tárgyazó ironikus szólamát tekintve¹⁴ *A hóhér kötele* és a *Bolond Istók*, de a kései nagyszabású epikus mű, *Az apostol* is felfogható eme „sorozat” reprezentánsaként. Utóbbi főhőse, Szilveszter gyakorlatilag egész életében kitaszítottként él: árvaként, írói-költői ambíciókat dédelgető, de a megszólalás lehetőségeinek fokozatos beszűkülésével, majd ellehetetlenülésével szembesülő értelmiségiként, az egzisztenciateremtés kudarcait elszenvető családapaként, az embertársai felszabadítását célzó küzdelmét isteni küldetésként felfogó apostol-forradalmárként egyaránt a társadalmon kívüli létező. Végzetes elszigetelődése, magára maradása önmeghasonláshoz, végül tragikus bukáshoz – az áldozathozatal értelmetlenségének keserű felismeréséhez – vezet.¹⁵ Tanulságos, hogy a „képviselési attitűdöt prezentáló”, „»lángoszlop«-jellegű, prófétikus költőszerepet”

¹² *Uo.*, 183–184. Vö. Michel FOUCAULT, *A rendellenesek*, ford. BERKOVITS Balázs, Budapest, L'Harmattan – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, 2014, 73.

¹³ PETŐFI Sándor *összes versei*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Budapest, Osiris, 2022, 252, 253, 275, 276.

¹⁴ „Ki vagyok? Sehonnai, / Se országom, se hazám, / Valamely vándormadár / Lehetett az ősapám. [...] S hogy hínak? Biz én már jóformán / Elfeledtem igaz nevemet, / Azt tudom csak, hogy most a világ / Bolond Istóknak hí engemet.” *Uo.*, 829.

¹⁵ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Világkép és stílus Petőfi költészetében = Petőfi Sándor emlékezete*, 470; HÁSZFEHÉR Katalin, *Az apostol körül*, A Tiszatáj Diák melléklete, 1998/3, 12–17; RATZKY Rita, *Az apostol = Nemzeti romantika és európai identitás: Tanulmányok a romantikáról*, szerk. CSÉVE Anna, Budapest, PIM, 1999, 92.

magára öltő¹⁶ – az egykorú befogadásban is gyakran közösségi költőként interpretált – Petőfi számára épp a *különc* hóstípusa jelenti az egyik állandó poétikai problémát, azzal együtt, hogy a hős nem minden esetben tud vagy akar integrálódni.

A mindenható/mindentudó (omnipotens/omniszciens) elbeszélő alkalmazásával – *A hóhér kötelében*, vagy *A nagyapa* másodfokú narrációjában domináns énelbeszélés szűk távlatával szemben – lehetőség nyílik annak a többlettudásnak az átadására, amely az események előzményeire, következményeire, a szereplők motivációira, tudattartalmára vonatkozik. Hiszen a narratológiai „mindentudás” olyan elbeszélői perspektívát jelent, amelyen keresztül a „hihetőség” kritériumai szerint tárható fel a falu valósága; magyarázhatók, elemezhetőek a karakterek életét befolyásoló konfliktusok, különösen az auktoriális elbeszélői szólam reflexióiban. Már a diegézistől elkülönülő esszéisztikus felütést is a narrátor elmélkedő reflexivitása színezi át:

Jaj azoknak, kiket a természet megbélyegzett! magányosan, elhagyatva állnak azok az életben, mint a város végén az akasztófa, melyet minden ember kerül félelemből vagy utálatból. Gyökeret vert bennünk az előítélet, hogy azok okvetlenül mind rosszak lélekben, kik nem ép testűek vagy formátlanok; az ilyenekre azt szoktuk mondani: fuss tőlök jobban, mint a dögvész-től, mert ártóbbak ők a dögvésznél! – Szent igaz, hogy azok közül, kikkel a természet ily mostohán bánt, sokan gonoszak, nagyon gonoszak: de hát az mind jó-e, ki ép és szép testű? nincs-e ezek közt is számtalan rosszlelkű? És aztán a természettől megbélyegzetten már anyjok tejével szíják-e be a gonoszságot; megterem-e ennek magva bennök azon pillanatban, mikor fogantatnak? s az isten talán azért ad lelköknek ily rút hüvelyt, hogy mintegy ujjal mutassa a világnak, hogy ezek az emberiség söpredékei?... Így vélekednek sokan, hogy igen; de akik ezt tartják, igaztalanok isten és emberek iránt, s megérdemlik az ostoba vagy gazember nevet, vagy egyiket, vagy másikat. Ostobaság és gazság, e kettő szüli az igazságtalanságot; okos és becsületes embertől igazság származik. Ne fogjuk tehát senkire, hogy eredetétől gonosz. A legelfajultabb lélek is tiszta volt születésekor, mint a még útban levő hó, mely csak akkor válik sárrá, ha már a földre hullott, s ott lábbal tapodták. Ilyen a világ! akik rosszak közöttünk, mi magunk tettük őket rosszakká; előbb meggázoljuk őket lábainkkal, és aztán azt kiáltjuk rájuk, hogy piszkosak, s amely kutyának veszett hírért költik, meg van az veszve. (115–116.)

A bevezetés „annak az emberi/szociális problémának a tárgyalásával indul, amelynek azután maga a történet egy konkrét esetét beszéli el”.¹⁷ A teremtett szerzői tudathoz közel kerülő elbeszélő a társadalomra jellemző gondolkodásmódot és magatartásformát

¹⁶ MARGÓCSY István, *Petőfi ars poeticái*, Forrás, 2023/1, 26.

¹⁷ HANSÁGI, 278.

ecseteli, a bélyeget viselő egyénekhez fűződő viszony felől mutatva fel a félelemtől, az előítéletektől, a hiedelmektől eltorzult szemlélet korlátoltságait. A többes szám első személyű megszólalás „Mi”-tudatot reprezentál, vagyis a narrátor önmagát is a ki-rekesztő közeg tagjai közé számlálja, nyíltan színre viszi bennefoglaltságát, latolgatásaival, retorikai kérdéseivel mintegy óva intve az implicit olvasót a reflektálatlan ítéletalkotástól, az egyoldalú értékminősítéstől, a stigmatizáció gyakorlatától. Az ideologikus elbeszélői futamokat tekintve szinte adta magát az olvasat (Horváth Jánosé), amely az „irányzatos (erkölcsi vagy politikai célzatú) népiesség”, az ún. „népnevelő elbeszélés” kontextusában értelmezte a novellát.¹⁸ Amikor az *Életképek* 1847. február 6-i száma közölte *A nagyapa* első részét, Frankenburg Adolf a szerkesztői kommentárjában az erkölcsnemesítés régi hagyományának továbbélését prognosztizálta Petőfi kispikájával kapcsolatban, a szerző távlati tervei közt emlegetve a moralizáló, oktató célzatú népies elbeszélések publikálását:

Figyelmeztetjük a t. cz. olvasó közönséget a' derék szerzőnek e' népies szel-
lemben irt legujabb művére. Petőfi Sándor, kinél jelenleg a' „népköltő” szép
nevezetet senki jobban meg nem érdemli, illyféle beszélyekkel szándéko-
zik az általa olly forrón szeretett nép erkölcsi 's értelmi művelődésére hatni,
miért is a' valódi népbarát őt őszinte örömmel üdvözlendi. Jelen beszélyét
egyike elsőrangú költőnknek igen szerencsés kezdetnek nyilatkoztatá a' di-
cső pályán; illy tekintélyes ajánlólevél kíséretében bátran nyujthatjuk azt át
a' t. olvasó közönségnek, melly szerzőjét már első föllépése óta kedvenczévé
avatta.¹⁹

Az, hogy *A fakó leány és a pej legény* „iránybeszélyként” vált olvashatóvá, Frankenburg megjegyzésének utóéletéből is levezethető. Kerényi Ferenc szerint a szerkesztő „a didaxis fügefalevelével” csak a szöveg „hevenyészetttségét”, valamint Petőfi voltaképpeni motivációját, a pénzkereset célját próbálta takargatni.²⁰ Vagyis a narrátor társadalomkritikus szólását Petőfi népnevelő szándékának kihangosításaként értelmezték, reflektálatlanul elmosva a biografikus szerző és a nyelvileg megformált elbeszélő közti határt, hiszen a Petőfi-szakirodalom – Zentai Mária szavaival – „a klasszikus irodalomtörténeti gyakorlatnak megfelelően a szerzőt (Petőfi Sándort) azonosítja a művek elbeszélőjével, és erősen szubjektív, a műbe a saját véleményét, érzelmeit is belefogalmazó elbeszélőnek tartja”.²¹ Amennyiben a novellával az „irányzatoság” kategóriáját hátrahagyva akarunk számot vetni, a világalkotás prózapoétikai, dramaturgiai, narratológiai eljárásaira, azaz a művészi reprezentációra koncentrááló interpretációs távlat tűnik gyümölcsözőnek. Már csak azért is, mert úgy látjuk,

¹⁸ HORVÁTH János, *Petőfi Sándor*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1922, 427.

¹⁹ *Életképek*, I/6. szám, 1847. február 6., 163.

²⁰ KERÉNYI, 288.

²¹ ZENTAI, 41.

Petőfi kisepikai kísérletében az ismeretlen falu társadalmának (belső konfliktusainak) ábrázolását sokkal inkább irodalmi szempontok formálták, mintsem „közéletiek”.

Petőfi epikus műveiben hangsúlyos az elbeszélői hang közvetlensége, permanens szubjektivitása.²² Ez a személyesség a Csigolya Dániel alkoholizmusához kapcsolódó önironikus kommentárban a leglátványosabb:

Csigolya Dániel nagyesszé ember lehetett, mert az ivásba igen hamar beletanult, pedig ez nehéz mesterség, nekem legalább az volt. Én egypár esztendőig gyakoroltam a legnagyobb szorgalommal, míg néminemű tökéletességre vihettem. Ez akkortájt volt még, mikor a nagy boritalt virtusnak tartották. Hála istennek, ezek az idők már lejártak, s én úgy elfelejtettem az ivást, mintha soha nem is tudtam volna. Szegény kocsmárosok, én szívemből sajnállak benneteket, de szívemből óhajtom, hogy minél többen akadjanak, kik példámat követik. (116.)

Az erős elbeszélői jelenlét magyarázó, kiegészítő funkciót lát el, gyakran a szereplői szövegek árnyalásában érdekelt,²³ és nem tartózkodik a véleményalkotástól sem – a részeg Marcit hátba támadó legényeket például nyíltan gyávának minősíti. Elmélkedő, a diegézis fiktív teréből kilépő közbeszólásai a bevezetés általánosító perspektíváját idézik fel: „Sok embernek nyomorúság- és bánatteljes egész élete; de van mégis egy időszak, a gyermekkor, melyben boldog volt, melybe örömmel száll vissza emlékezete, mint a fecske a hervadozó őszi tájról a virító déli tartományokba.” (120–121.) Máskor konkrétan reflektál saját narrátori működésére, jelzi a befogadó számára, hogy történetet mond, hogy a karakterek tudat- és érzelmvilágának közvetítéséért ő a felelős: „Sári szeretett, de oly titkon, hogy, amint láttuk, magának sem merte megvallani, kit szeret. És ki volt hát szeretője, vagyis kinek volt ő szeretője? Megmondom én, hisz ő szegény úgysem mondaná meg a világ kincseért sem. Sári Csigolya Marcit szerette...” (127.) Az elbeszélő közvetlensége, (ön)reflexív nyilatkozatai, ismétlődő „betolakodásai” olyan szituációt teremtenek, amely tulajdonképpen az *önbejelentés*, a fikcionalitás leleplezésének határán lavíroz.

A prológust követően az elbeszélő felvezeti Csigolya Márton történetét, a Marci életére vonatkozó anticipációval egyértelműsítve, hogy a főhős a „megbélyegzettek” sorsában fog osztozni. Ez kezdetben „csak” testi bélyeget jelent a Marci arcán lévő vörös folt formájában, majd utóbb – a testi deformáció okán – társadalmi stigmát is, amelynek a lényegét a „pej” mint epitheton ornans foglalja magában. Marci a falusi társadalom szemében egyszerre borzongtató és nevetséges, „mássága” félelmet, utálatot, undort és önkéntelen reakciót vált ki a közösség tagjaiból, s idegenkedésüket a hétköznapi cselekedeteiben, beszédaktusaiban is demonstrálják. Ennek következtében

²² *Uo.*, 40.

²³ MARTINKÓ, 247–248.

rögzülnek a falu nyelvhasználatában a Marci önérzetét szándékosan sértő, azonos mintázat szerint felépülő maliciózus beszédfordulatok: „Ahol a pej legény!”; „Úgy félek tőle, mint a pej legénytől!”, „Úgy utálok, mint a pej legényt!”, „Vetélkedik a pej legénnyel.”, „Csókoljon meg a pej legény!” (120.) A gúnynevemlegetése, a szüntelen élcelődés, az animalitást konnotáló minősítések – mint a verbális erőszak hordozói – a környezet diskurzusának konstans elemei, tulajdonképpen dehumanizáló aktusok. Egyszersmind tanúságtevők a falu diszkriminatív működéséről, torz „önvédelmi” mechanizmusáról, amivel kiközösíti a Másikat, mintha az nem is volna ember.²⁴ Petőfi elbeszélése azt a kirekesztő attitűdöt teszi láthatóvá, amely a „rendellenes” egyén és a közösség elkülönítését, az érintkezés korlátozását célzó mechanizmusokban, az elidegenítés gesztusaiban, a marginalizáció, a kiutasítás, a kizárás, a száműzés társadalmi gyakorlatában nyilvánul meg.²⁵

Hasonlóan viseltet a falu népe Pató Sári iránt is, aki szintén egy testi defektus, az albinizmus miatt kap csúfnevet, és lesz marginalizált személy: „Sárit hítták fakó leánynak, mert haja, szemöldöke és szempillája éppen olyan színű volt, mintha kenderből csinálták volna.” (126.) A „fakó” jelző kiválasztása természetesen szándékos, hiszen kimondása azonmód kapcsolatot létesít a „pej” jelző viselőjével, alkalmat adva a két kitzasztott „összeboronálására” célozgató epés megjegyzésekre. Marcinál a „pej” egyértelműen a szó eredeti jelentése szerinti vöröses foltból veszi az eredetét, míg Sári esetében a szürkés-fehéres árnyalatú hajszínből (mindazonáltal a „fakó” egyszerűséget, jelentéktelenséget, díszítetlenséget is jelent): a falu szóhasználatában azonban egyértelműen állati attribútumként jelenik meg mindkét fogalom (’pej ló’, ’pejkó’, ’fakó kutya’, ’fakó ló’). Az erőszak nyelvi alakzatai tehát a falu imaginárius világába szervesülő „hétköznapiságok”.

Az elbeszélő a sűrítés technikájával él, és csak kivonatosan számol be a félárva Sári párhuzamos szenvedéstörténetéről, mivel az olvasó számára Marci viszontagságaiból már világos a falu társadalmának működésmódja, ismeretese a „praktikái”. A különként szemlélt leány kísérletet sem tesz arra, hogy a közösség része legyen, kerüli az embereket, a temető nyugalmaiban lel „menedékre”, ezzel együtt a sírok közt bókászó, daloló Sári elkülönültsége az ájtatos falusiak képzetében atavisztikus hiedelmeket hoz mozgásba. Az emberek, a különféle kultúrák minden történeti korban egészen a modernitásig úgy vélték, hogy a fogyatékoság eredete valahol a transzcendensben, a látható, tapasztalható világon túl van,²⁶ a temetőben kószáló albinó leány tehát egy félelmetes jövő lehetőségével fenyeget: „Hallod, hogy huhog a bagoly? hallod a fakó leány nótáját? meglásd, boszorkány lesz belőle, ha megvénül. Azért jár mindég a temetőbe, hogy itt a meghalt vénasszonyoktól a boszorkánymesterséget eltanulja. Jaj

²⁴ Vö. HEGEDÜS Lajos, FICSORNÉ KURUNCZI Margit, SZEPESSYÉ JUDIK Dorottya, PAJOR Emese, KÖNCZEI György, *A fogyatékoságiügy hazai és nemzetközi története*, Budapest, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, 2009, 197.

²⁵ FOUCAULT, 55.

²⁶ Vö. HEGEDÜS, FICSORNÉ KURUNCZI, SZEPESSYÉ JUDIK, PAJOR, KÖNCZEI, 180.

neked, szegény falunk! majd lesz itt véres tej, lesznek idétlen csecsemők.” (126.) Sári természetesen titkon Csigolya Marcit szereti, mintha a két gyötrődő lélek egymásra találása (valamifajta antropológiai) szükségszerűség volna: „hisz úgy összeillenek! mind a kettő bélyegzett”. (127.) Ő az egyetlen, aki nem „pej legényként” tekint Marcira, aki átérzi a kálváriáját, mert hasonló keresztet cipel.

Mint az már szóba került, az erőszak poétizálódása a novella konstitutív szervezőelve. A verbális agresszió nyelvi alakzatait már felvillantottuk. Az erőszak azonban fizikai formában is jelen van a falu terében, már kezdettől fogva: a részeges Csigolya Dániel gyakran elveri a feleségét, majd a testi bántalmazások legsúlyosabbjaként hasba rúgja a várandós asszonyt. A tett következményeképpen alakul ki Marci arcán az egész életét determináló vörös folt, minden szenvedés eredete. Az erőszak különböző formái különböző válaszreakciókra készítetik Marcit: kezdetben – Sárihoz hasonlóan – az emberkerülés (mizantropia), a munkában való csendes elmerülés jelent számára kiutat a feszültségek teréből; amikor azonban feltámad a méltósága, szabad utat enged indulatainak: a kocsmában kötekedő legényeket a kivételes fizikumú Marci egymagában legyűri. A verekedést a maga kendőzetlen brutalitásában viszi színre az elbeszélő a hasonlatokban bővelkedő leírásban:

úgy vágta a palackot a vele feleselő legény képéhez, hogy orrán-száján kibuggyant a vér. Ez dühösen ugrott föl ültéből, s botjával vágta főbe Marcit, de ez a csapást csak annyiba vette, mintha légy szállott volna fejére. Torkon ragadta megtámadóját, s ott egyszeribe megfojtotta volna, ha ki nem kapják körmei közül. Nekiesett az egész kocsmai legénység, ki előlről, ki hátulról, ki jobbról, ki balról, de Marci úgy hányta le magáról őket, mint a bika a szelindekkutyákat. Egyiket a másik után ragadta galléron, s hányta ki a csap-székből, mintha döglött birkák lettek volna. (132.)

Azaz a szándékos provokáció mintegy rákényszeríti az egyént, hogy ő is erőszakkal válaszoljon az őt ért sérelmekre. Marci kitörései feltűnően kíméletlenek, az auktoriális elbeszélő mégis igenlő pozíciót vesz fel azok leírásakor, azt érzékeltetvén, hogy Marci feleletei a támadásokra jogos emberi indulatok (a „pej legény” tudati folyamatait a pszicho-narráció közvetíti). Azzal, hogy nem ítéli el Marci meglehetősen agresszív cselekedeteit (az elbeszélő annak az egyébként rendkívül borzalmas esetnek sem tulajdonít különösebb jelentőséget, amikor a fiatal Marci égő vasat nyom egy csúfolódó fiú arcához, úgy, hogy az elveszíti az egyik szemét), sőt, a retorzió adekvát lépéseiként tekint rájuk, a narrátor a főhős életmintájával, magatartásával, szemléletmódjával való azonosulás felé tereli a befogadót. A névtelen falu mikrokozmoszában tehát mindennaposak az ilyesféle esetek, az antihumánus, a nyersség kifejeződései.²⁷ Legyen azonban bárminemű a konfrontáció, az korántsem minősül olyan súlyosnak,

²⁷ MARTINKÓ, 244.

mint az „erkölcsi halottá silányult” Andorlaki Máté, vagy az „ösgonosszá lényegült” Ternyei Boldizsár egy-egy követhetetlen tette.²⁸

A balladisztikus atmoszférát a be-beszüremkedő irónia tompítja. Csigolya Dániel keserve, a bor utáni sóvárgása komikus diskurzusparódiába csap át, amely Petőfinek a *Szomjas ember tűnődése* című költeményével létesít intratextuális kapcsolatot: gyakorlatilag újraalkotja a versben hasonló szituációban megszólaló én beszédalakzatait a fikciós próza szövegterében.²⁹ Csigolya Dániel karakterének humorisztikus ábrázolásában mégis van valamiféle ellentmondás: alkoholizmusa fokozatosan felemészti a vargames-terségből származó vagyont, szembekerül a józan, takarékos, tiszt es erkölcsű feleségével, gyakran eltáncgálva a nőt, és hiába az elbeszélő eufemizáló szóhasználata, ironikus attitűdje, a történések az eszkááló családi tragédia momentumaként foghatók fel. Keserű irónia ez, a hanyatlástörténet tragikumát csak részben képes mérsékelni, a jelenetsor végén ugyanis kirajzolódik a szomorú valóság: „Hárman töltötték a szobában az élet: az apa halva, a fiú most kezdve élni, és az anya félig élve, félig halva.” (120.)

Hasonlóan komikus hatást kelt Marci leánykérési kísérlete, miközben a kimondás nyelvi nehézségeivel küszködik. Az egész szituáción „humoros hangulat árad el: Marci viselkedése, alapjában tragikomikus helyzete, a vallomást akaró, de egyben kerülgető s minden kibúvón kapva-kapó magatartása éppen úgy sugallja ezt az atmoszférát, mint a nyelvi megfogalmazás.”³⁰ Feszengését az is növeli, hogy Biró Julcsa láthatóan nem érti, miről van szó („nem veszi a lapot”), mire célozgat Marci körülményeskedő, a lényegét csak kerülgető mondataival. A szándék nyílt bejelentése után azonban váratlan fordulat következik: kiderül, hogy Marci félreértelmezte a vele csak kacérkodó Julcsa kedvesnek tűnő gesztusait, azokat a vonzódás jeleinek tudva be. Miután Marci közli a szándékát, Julcsa kineveti, nyilvánvalóvá téve, hogy ő is ugyanúgy „pej legényként” tekint Marcira, mint bárki más a faluban, sőt, azt követően, hogy Marci kifakad, Julcsa is gúnyolódni kezd a lesajnáló iróniával „Márton gazdának” titulált ifjún. Mindezt tetézi, hogy a sikertelen leánykérés kitudódik, alkalmat adva a kocsmái társaságnak, hogy Marci felsülésén élcelődhessen.

Mivel a társas kapcsolatok kialakítása az ember alapvető antropológiai igénye, a szeretetet, a törődést nélkülöző egyénekben egy-egy jelentéktelen hétköznapi gesztus is felértékelődhet, többletjelentést kaphat, mint Marci esetében is: mivel Julcsa az egyetlen leány a társaságból, aki hajlandó táncolni vele, a „pej legény” túlbecsüli a cselekedetet, nem feltételezvé a magatartás őszintétlenségét. Az elbeszélő nem fejti ki a sztereotip jelzővel csak a falu „legszebb” leányaként emlegetett Biró Julcsa motivációit, nem foglalkozik a lelki-gondolati folyamatok leírásával, így annak a (mármár mesei) fordulatnak a lehetősége is fennáll, hogy a történet végén a „falu csúfja” és a „falu szépe” egymásra talál. Kezdetben ez valós eshetőség Marci képzeletében,

²⁸ KERÉNYI, 209–213.

²⁹ Vö. PETŐFI Sándor *összes versei*, 118–119.

³⁰ MARTINKÓ, 259.

azokban a boldog házaselet körül koncipiálódó víziókban, amelyeket a pszicho-narráció tesz láthatóvá. Marci keserű felismerése, hogy a leány érdemtelen a szívére, kijózanító hatású. Biró Julcsa még kétszer tűnik fel az elbeszélés cselekményében: először a lakodalmas menete élén vonul végig a falun, menyasszonyként, mert a narrátor tudósítása szerint a szomszéd helység „legszebb” legényéhez megy feleségül. Másodszor pedig a jelenet inverz ismétlésében, amikor a férj ostorcsapásokkal hajtja keresztül a falun, nyilvánosan megszégyenítve a hűtlenné lett asszonyt. Biró Julcsa nemcsak Pató Sári karakterével képez kontrasztot, hanem *A nagyapa* azonos nevű, hűséges, a szerelméért bárkivel dacolni képes Julcsájával is. Vagyis levonható a következtetés: „többet ér az egyszerű, de hűségesen szerető – ha nem is túlságosan szép – lány a mindenkivel kacérkodó, de a férfinépet csak hitegető szépségnél”.³¹

A jelenség – mondhatni – tipikus: a kétes erkölcsű, csalfa, gyakran a prostituálódás jegyeit mutató nő a Petőfi-prózaepika jellemző karaktertípusa. Démi Róza egyidejűleg két fiatalembert is elbolondít, és míg Szamosi és Homonnai (utóbbi Petőfi fiataalkorában használt álneve) párbajban akarja rendezni a konfliktust, Róza már egy harmadik férfi társaságát élvez (A *párbaj*). A párbeszédre építő, mozaikszerű elbeszélésben tehát a leány felelőtlen magatartása kis híján áldozatot követel, a felismerés azonban okafogyottá teszi a küzdelmet. Más végkifejlet felé tart Izabella grófnő és a kötélzáncos Ricco „szerelmi” története, a grófnő szerelméről ugyanis kiderül, hogy csak múlandó lelkesedés volt: a csalódás végül a kötélzáncos halálához vezet (A *bajazzo*). Csornay úr kész titokban finanszírozni a hűtlen feleség és a nőt megszöktető unokaöcs közös életét, csakhogy távol tartsa magától a kibírhatatlan természetű asszonyt (A *szökevények*). A *hóhér kötelében* Betti törvénytelen gyermeket szül Andorlakinak, aki eufemizálva utal rá, hogy Betti sokszor volt a „vendége”, noha a leányt egyértelműen óvták a morálisan megkérdőjelezhető szeretői kapcsolattól. Miután Róza tudomást szerez Andorlaki titkáról, bosszúból Ternyei felesége lesz, ám a lépésével saját magát is boldogtalanságba taszítja. A szabados erkölcsű, ám jószívű Izabella kurtizáni „hivatására” az én-elbeszélő körülíró alakzatokkal utal, „új életpályáról” szólván, habár érzékelhető szimpátiával viseltet a nő iránt. De Luiza elpártolása sem magyarázható csupán az atyai kényszerítéssel, aminek következményeképpen Andorlaki Bálint gyilkossá válik és hóhérkézzre jut.³² A fentiek ismeretében lesz a „pej legény” számára Pató Sári lelki tisztasága, érzelmi őszintesége végül kiút a falu fojtogató (toxikus) légköréből.

Horváth János szerint a történet végkimenetele a *János vitéz*hez és *A nagyapához* hasonlóan „a méltatlanul szenvedő derékség és megsértett önérzet örvendetes célhoz jutása”.³³ A romantizáltnak aligha tekinthető szerelmi narratívára a „boldogan éltek, amíg meg nem haltak” közhelyét követő meseszerű zárlat tesz pontot, az elbeszélői szöveg azonban egyértelművé teszi, hogy a falu korántsem hagy fel a stigmatizáció

³¹ *Uo.*, 232.

³² Vö. SZILÁGYI, 101.

³³ HORVÁTH, 430.

gyakorlatával. Sőt, hogyha a születendő gyermek(ek) hasonló testi bélyeg(ek)et fog(nak) viselni, a kívülállás feloldhatatlan marad, a közösségbe való befogadás a következő nemzedék esetében sem fog végbemenni, minthogy a közgondolkodásban jelenlévő súlyos előítéletek, spekulációk és féligazságok ellehetetlenítik azt.³⁴ Csakhogy a falusiak várakozásával szemben gyönyörű gyermekek születnek, másrésről a „fakó leány” és a „pej legény” felülemelkedik a sértő gesztusokon: „ők egy szikrát sem hajtottak a világ fecsegésére, hagyták darálni az embereket, s éltek olyan boldogan, mint Ádám és Éva a teremtés első napjaiban”. (136.)³⁵ *A hóhér kötelével szemben tehát A fakó leány és a pej legény világában létező alternatíva az „elengedés” mechanizmusa, amely a lezárás tanúsága szerint a harmonikus élet előfeltétele: vagyis a korábbiakban említett válaszreakciókkal ellentétben csak a sérelmek reparáló meghaladása vezethet eredményre.*

„Korunk a' beszélyekkel már nagyon jól lakott, és ma már nem össze-vissza férczelt történeteket és egyéb mindent, hanem az emberi természetnek psychologailag való fejtegetését és rajzolgatását keressük a' beszélyekben. És, fájdalom! ezt nagyon kevésben találunk”³⁶ – olvasható az *Életképek* 1845. július 19-i számában. Volt tehát kereslet a berögzültségektől eltávolodó poétikára, a „pszichologizáló” karakter- és lélekábrázolásra, az életszerű konfliktusokra, a típusfigurákat leváltó egyéniségekre. E távlatok felől bírálta a kortárs kritika Petőfi elbeszélését is, azt egy figyelemre méltó, de még kidolgozatlan kísérletként fogva fel:

Petőfi „Fakó leány és per legény” története, bár minő jó alapul szolgált is lélektani fejlesztésnek, nem kapta meg szerzőtül a novellaelőadási hangot; a naivnak látszatni akaró forma párbeszédalkotásában, az átmenetek könnyű kezelése történet fordultakor, hagyják ugyan észrevenni a jó igyekezetet; de mind a mellett, ha jól fejeznők ki magunkat, Petőfi előadása még mindig hoszú (nem hozadalmas), kerekded helyett.³⁷

Petőfi elnagyolt, általános személyiségjegyeket mutató karaktereket léptet fel: a lakók névtelenek, arctalanok, egy osztatlan kollektívum, a falu egyedítő vonások nélküli tagjai, őrzői a zárt entitást mintázó mentalitásnak. Velük szemben a skála másik pólusán lévők, a megbélyegzés és a kirekesztés elszenvetői láthatóan a narrátor rokonszenvét élvezik. Az elbeszélő „mindentudását” keresetlen perszonalitása keretezi, amint rendre szubjektív megjegyzéseivel, az érintettség gyakori reflektálásával lép előtérbe. Mindez a nyelvalkotásban is testet ölt: mind az elbeszélői, mind a szereplői

³⁴ Vö. HEGEDÜS, FICSORNÉ KURUNCZI, SZEPESSYNE JUDIK, PAJÓR, KÖNCZEI, 222.

³⁵ Ádám és Éva paradicsomi harmóniájára már a *János vitéz*ben történik utalás, bár ott még csak egy elképzelt (vágyott) életlehetőségként: „Házat építettek a falu közepén, / Ékes menyecskének odavezetlek én; / Ottan éldegélünk mi ketten boldogan, / Mint Ádám és Éva a paradicsomban...” PETŐFI Sándor *összes versei*, 262.

³⁶ *Életképek*, II/3. szám, 1845. július 19., 118.

³⁷ Szépirodalmi Szemle, II/8. szám, 1847. augusztus 22., 127.

szólamokat az autentikus előbeszédszerűség, a közvetlenség (sok esetben a líraiság) jellemzi, különösen azokban a jelenetekben, amelyeket a Petőfi-novellák remekeiként tart számon a szakirodalom. A korai novellák jelenetező, dialógusokra építő szerkezetéhez képest *A fakó leány és a pej legény* szövegtestében mérséklődik a párbeszéd túlsúlya, a hitvesi szóváltások, a kocsmai viták, vagy Marci félszeg leánykérésének szituativitásában azonban a dramaturgiai él, a színpadias hatáskeltés dominál.

Petőfi szövegvilága komplex műfaji, tematikai inspirációról tanúskodik. Különösen izgalmas kérdés, hogy miként befolyásolták a novella keletkezését a balladai tradícióból eredeztethető motívumok: a hétköznapi emberek konfliktusai, vétkei; a moralizáló elbeszélői perspektíva; a gyakran elkomoruló hangulat, borús légkör; az érzelmi aláfesítés; a példázatszerűség. A poétikai kódrendszer áthasonítása, a balladai szituáció prózai „szétírása”, a drámai jelenetezés eltérő műfaji-poétikai konvenciórendszerek keresztmetszetében látszik pozicionálni Petőfinek a kortárs prózapoétikai áramlatoktól és saját korábbi kísérleteitől – így *A hóhér kötele* „extremitásaitól”,³⁸ vagy *A nagyapa* didaktikusságától – egyaránt elmozduló művét. *A fakó leány és a pej legény*ben Petőfi nem a naiv kalandokat sűrítő vígelbeszélések, az érzékeny/érzelgős szerelmi históriák, a borzongás alternatív romantikus tradícióját kirajzoló³⁹ bosszú- és rémtörténetek prózapoétikáját imitálta, hanem a kispika elbeszélői technikáit, a ballada- és a drámairódalom műfaji mintázatait egyéniesítve, azokat „megújítva megőrizve” egy valóságközeli atmoszféra létrehozásában próbálta ki magát. A mozdulatlan társadalomban boldogulni próbáló entitások kihívásait, botlásait egyaránt felmutató elbeszélés életközelsége a „valóságosság” hatását igyekszik felkelteni. Petőfi „minimalista” faluábrázolása mentes a pátosztól, az idealizálástól, a falu mint fiktív alapszcéna a maga nyers valóságában mutatkozik meg, korántsem a „tisza falu – bűnös város” dichotómia szerint elgondolt mintázatban, hanem annál jóval összetettebb realitáseffektusokban.

BÉRES NORBERT
 egyetemi tanársegéd
 Debreceni Egyetem
 beres.norbert@arts.unideb.hu

The Csigolya Boy's Affair with Sári Pató
 (Sándor Petőfi: *The Pale Girl and the Chestnut Boy*)

Abstract: The oeuvre of Sándor Petőfi is one of the most well-researched one, still it has parts which are – paradoxically – lesser-known in the literary consciousness. The prose of Petőfi

³⁸ MARGÓCSY, *A hóhér kötele*, 227.

³⁹ VADERNA Gábor, *A meglepetés poétikája: Petőfi Sándor: Tigris és hiéna*, Jelenkor, 2023/9, 956.

can be seen as a “blind spot” which has not been integrated into the curriculum of public education and it was hardly ever discussed in the professional discourse as this corpus was considered to have a marginal status. Petőfi, who often declared his versatility in the 1840s, translated prose and experimented with different narrative techniques in his novel and short stories. Petőfi’s short stories are strongly connected to the financial aspects of publishing, however, they should not be viewed simply as “fillers” since these texts can be analysed from a literary perspective, considering the variation of genre conventions, narrative styles and tones in these experimental short stories which interact with the other texts of the oeuvre, as well. This paper reviews Petőfi’s latest published short story regarding the reality effects of the text.

Keywords: alienation, alterity, violence, village

DOI: 10.37415/studia/2023/3-4/63-75.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)